

UČITEĽ V KURIKULÁRNYCH PREMENÁCH ŠKOLY

Daniela Valachová

***Anotácia:** Príspevok sa zaoberá problematikou prípravy učiteľa a výstavby jeho osobnostnej prípravy, tak aby bol schopný kvalitne uplatniť národné kurikulum a najmä školské kurikulum v prostredí novej, modernej školy. Učiteľ je nositeľom a sprostredkovateľom školského kurikula žiakom a zároveň je dôležitým činiteľom pri výstavbe a tvorbe školského kurikula.*

***Abstract:** The paper deals with the topic of teacher training; future teachers are to learn to use the national curriculum and especially the school curriculum in the new, modern school. Teachers bring the school curriculum to the pupils and play an important role in the creation of the new school curriculum.*

Úvod

Problematika kurikula patrí v súčasnosti k jednej z najzávažnejších a taktiež najkomplikovanejších tém. Keďže na Slovensku práve vstupujeme do fázy kurikulárnej reformy školstva, je pre nás táto téma obzvlášť aktuálna. Učiteľ v tomto poňmaní je nielen prenášaťelom informácií, ale je vlastne prenášaťelom určitej kultúry a ľudských hodnôt. V konkrétnej praxi to znamená, že učiteľ by mal podávať deťom nielen konkrétnu informáciu, ale aj kontexty danej informácie. Teda aby dieťa bolo motivované, aby malo rado určitú pravdu, aby sa rozvíjala emocionálnosť dieťaťa, jeho tvorivosť. Takéto chápanie postavenia učiteľa ďaleko presahuje jednoducho vymedziteľný pojem profesionality a taktiež jeho postavenie v premenách školy a kurikulárnej transformácie.

Učiteľské povolanie nemá presne a jednoznačne predpísané profesionálne kompetencie. Skôr sa približujú jeho spôsobilosti k univerzálnosti. Jeho odbornosť je viac univerzálna ako akákoľvek iná odbornosť iného povolania. Možno konštatovať, že práve v tomto je špecifikum, zvláštnosť učiteľskej profesie a profesionality. Toto špecifikum predpokladá, že učiteľská profesia nie je presne limitovaná odbornosťou, ale mala by rozvíjať celú osobnosť dieťaťa, a teda ide o kompetencie nielen učenia, vzdelávania, ale u ľudskú blízkosť, partnerstvo, pomocou ktorých tvorí učiteľ symbiotický vzťah so žiakom s cieľom maximálneho rozvoja jeho schopností, nadania a zručností.

Kurikulum

Zatiaľ čo u nás je pojem a význam slova „kurikulum“ pomerne nový, vo svete je tento pojem pomerne dlho a často používaný. V zahraničí sa stal tento pojem bežným už v 60. rokoch 20. storočia. Je považovaný za komplexný a rámcový a ako taký pomerne ťažko definovateľný.

Ak by sme si teda chceli v krátkosti objasniť, čo to kurikulum je, použijeme ako orientačnú a všeobecnú charakteristiku nasledujúce vymedzenie: kurikulum zahŕňa komplex problémov, ktoré sa vzťahujú k riešeniu otázok: prečo, koho, v čom a ako, kedy, za akých podmienok a s akými očakávanými efektmi vzdelávať? Z tohto pohľadu by sme mohli prijať definíciu kurikula ako: všetka skúsenosť, ktorú žiak získava v priebehu školskej dochádzky, t.j. ciele a obsah, činnosti a vzťahy v škole, ich plánovanie, realizácia a hodnotenie. Anglicko – slovenský slovník uvádza tri významy slova kurikulum: 1. (širší význam) – vzdelávací program – koho, čo, kedy, za akých podmienok, s akými očakávaniami efektu vzdelávať; 2. (užší pojem) učebný plán, osnovy; 3. reálny priebeh vyučovania. Vzdelávací program je spoločný názov pre výchovu aj vzdelávanie (edukácia). V kurikulárnej reforme školstva na Slovensku sa prijíma užšie vymedzenie kurikula v tom zmysle, že ide o osnovy, učebné plány a sekundárne o súvislosti koho vzdelávame, za akých podmienok a kto vzdeláva žiakov a pomocou akých metód a prostriedkov. Zákony o učiteľovi, zákon o výchove a vzdelávaní a zákon o kariérovom raste učiteľa dopĺňajú problematiku o systémový prístup.

V súčasnosti možno považovať za podstatné tri významy kurikula:

- vzdelávací program (plánované kurikulum),
- obsah vzdelávania a jeho organizácia (realizované kurikulum),
- skúsenosť získaná v škole (osvojené kurikulum) (Walterová 1994).

Vo význame kurikula prevládajú dva významy pojmu:

- Vzdelávací program, projekt, plán vzdelávania (vyučovania) – vzťahuje sa predovšetkým na pedagogické dokumenty zamerané na plánovanie, projektovanie vzdelávania. Ďalej by mali obsahovať ciele, metódy, organizačné formy a materiálne prostriedky a minimálne akceptovateľné požiadavky na výsledky procesu, teda štandardy.
- Vlastný vyučovací proces, jeho obsah a priebeh – v uvedenom ponímaní sa rozlišuje formálne, neformálne a skryté kurikulum:
  - Formálne kurikulum predstavuje komplexný projekt cieľov, obsahu učiva, prostriedkov a organizácie vyučovacieho procesu, jeho realizácia a spôsoby kontroly a hodnotenia.
  - Neformálne kurikulum predstavuje aktivity a skúsenosti školovaných v mimotriednych a mimoškolských aktivitách ako exkurzie, športové činnosti a súťaže.

- Skryté kurikulum predstavuje rôzne skúsenosti, ktoré nie sú obsiahnuté vo formálnom a v neformálnom kurikule, či informálnom kurikule, ale vznikajú skôr náhodile, predovšetkým v sociálnej interakcii školovaných, predstavuje hlavne klímu školy, vyjadruje vzťah školy a jej sociálnych partnerov.

Pracuje sa na návrhoch, ako dostať neformálne a informálne vzdelávanie do štruktúry uznávania vzdelávacích ciest, tak, ako to napokon vyžaduje Ústav SR, ale aj medzinárodné odporúčania EÚ. V odbornej literatúre by sme mohli nájsť aj ďalšie formy kurikula, avšak nie je našim cieľom ich analyzovať.

V pripravovanej reforme, ktorá akceptuje a vychádza z Projektu Milénium sa predpokladá v súlade s trendmi v štátoch EÚ s vytvorením dvoj úrovňového participatívneho modelu kurikula.

- Štátne (národné) kurikulum – bude obsahovať všeobecné ciele vzdelávania, kmeňové učivo, záväzné požiadavky na výkon školovaného, štandardy a spôsoby overovania dosiahnutých štandardov. Kmeňové učivo bude obsahovať 60 % časovej dotácie z povinného vzdelávania. Využitie ostatnej časovej dotácie bude v právomoci škôl, ktoré si ho budú naplňovať podľa vlastných podmienok.
- Školské kurikulum – bude naplňované zvyšnou časovou dotáciou a tým bude možné využívať špecifiká a možnosti jednotlivých škôl. Vytváraním školského kurikula sa zvýši profesionalita škôl, ale zároveň aj zodpovednosť a konkurencia schopnosť škôl, čo bude dôležitým konkurenčným modelom. Pri tvorbe školského kurikula by škola mala vychádzať zo svojich vlastných podmienok, zo záujmov žiakov, z očakávaní rodičov a odberateľov absolventov školy, z miestnej komunity. Školy rovnakého typu budú mať možnosť rozvíjať sa v rôznych zameraniach.

Počas kurikulárnej transformácie príde k niektorým zásadným zmenám. Uvedieme len niekoľko z nich:

- Dôjde k zmene hierarchie jednotlivých zložiek učiva, hodnoty – postoje – schopnosti – intelektuálne a praktické zručnosti – vedomosti.
- Budú zdôraznené kľúčové kompetencie:
  - osobnostné, personálne kompetencie – schopnosti vedieť ako sa učiť, iniciatíva, motivácia, schopnosti organizácie času, kompetencie seba-kontroly, sebariadenia a zodpovednosti, učiť sa s inými a od iných, schopnosť samostatne navrhovať vlastné celoživotné vzdelávacie stratégie, náročnosť k sebe a iným, kompetencie zdravo žiť, pracovať v záťaži,
  - poznávacie kompetencie – schopnosti tvorivo a kriticky myslieť, gramotnosť riešiť problémy,
  - vzdelanostné kompetencie – veda, technika, matematické, intelektové kompetencie, metodologické, funkčné kompetencie, kompetencie zručností,

- sociálne kompetencie – kompetencia tvoriť občiansku spoločnosť, medziľudské produktívne vzťahy, multikultúrne, vlastenecké, občianske kompetencie, kultúrna vnímavosť, podnikateľské schopnosti, práca v tíme, kompetencie produktívne riešiť konflikty.
- subsystémové kompetencie:
  - práca s modernými informačnými technológiami – digitálne zručnosti,
  - komunikačné schopnosti a spôsobilosti – komunikácia v mate-rinskom jazyku a cudzích jazykoch.

Dôraz sa bude klásť na:

- európsku dimenziu vzdelávania a výučbu cudzích jazykov,
- rovnocennou obsahovou stránku s procesuálnou stránkou,
- posilenie integrovaného prístupu a medzipredmetových vzťahov,
- prípravu učiteľa.

V pripravovanej transformácii slovenského školstva, aj v celkovej výstavbe kurikula má veľmi dôležité miesto učiteľ a jeho príprava a postavenie v novej, modernej škole.

Učiteľ

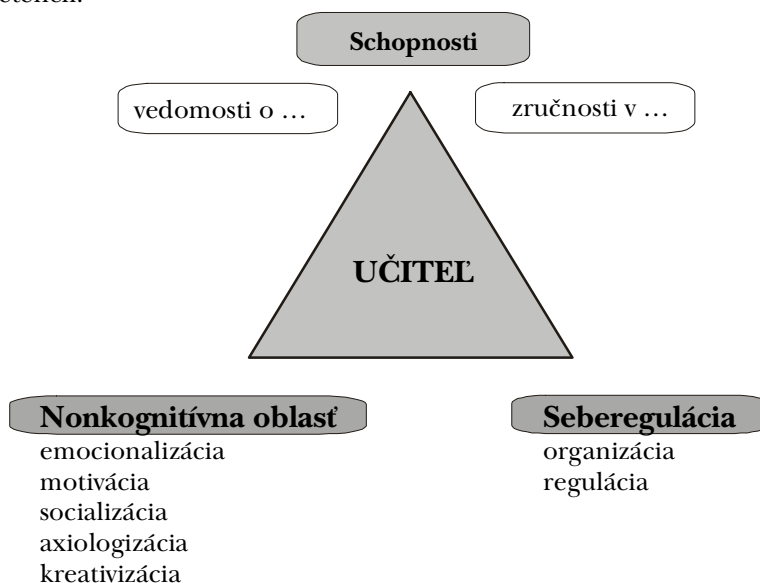
Zdá sa, že by bolo veľmi jednoduché vymedziť pojem učiteľ. Vzhľadom na diverzifikáciu názorov o tom, čo je učiteľ, aké sú jeho funkcie, možnosti, spôsobi-losti a ciele, to jednoduché nie je.

Slovo pedagóg je v odbornej literatúre (Ivanová-Šalingová 1988) definované ako „*vychovávateľ, obyčajne z povolania, učiteľ, profesor*“. Nie náhodne sa zdôrazňuje výchova a kompetencia učiteľa pre výchovu. Úloha učiteľa sa v tomto poňatí mení s prenášateľa informácií na človeka, ktorý bude viac formovať osobnosť, všímať si mentálny svet žiaka, jeho postoje, hodnoty, prežívanie sveta okolo seba. Pokiaľ by sme vychádzali z najvšeobecnejšej definície pedagogiky ako vedy o výchove, tak pedagóg je človek, profesionál, odborník, ktorý realizuje výchovu z povolania, je to jeho profesia.

V Charte učiteľov nachádzame takéto vymedzenie učiteľa: „*Slovo učiteľ označuje každú osobu, ktorá je v škole poverená výchovou a vzdelávaním žiakov*“ (Charta učiteľov, I. definície). Ďalej sú v Článku 1 vymedzené základné povinnosti učiteľa ako: „*rešpektovať ľudskú bytosť dieťaťa, vyhľadávať a rozvíjať jeho schopnosti, vychovávať ho pri vyučovaní, stále sa snažiť vytvárať morálku budúceho človeka a občana a vychovávať dieťa v duchu demokracie, mieru a priateľstva medzi národmi*“.

Prístupy k analýze profesionálnych kompetencií učiteľa

Vo vzťahu k učiteľskej profesii sa používajú rôzne prístupy, modely ako analyzovať spôsobilosti a schopnosti pre prácu učiteľa. Keďže ich existuje veľa, nebudeme ich analyzovať a bližšie uvádzať. Na základe najnovších prístupov a výskumov sme zostavili náš model výstavby prípravy učiteľa, teda jeho profesionálnych kompetencií.

V našom modeli v strede je učiteľ, ako jeden z dôležitých činiteľov ovplyvňujúci edukáciu a majúci dôležitú úlohu pri výstavbe kurikula. Jeho príprava na efektívnu edukačnú prax a zároveň aj na tvorbu a realizáciu kurikula je zložitá a náročná. V predstavovanom modeli sú tri rovnocenné súčasti prípravy učiteľa v nových kurikulárnych premenách školy.

Schopnosti

Prvou zložkou je tzv. kognitivizácia učiteľa alebo schopnosti, predpoklady, kompetencie kognitívneho spracovania situácií, udalostí, problémov. V tejto oblasti prípravy máme na mysli vedomosti o... jednotlivých oblastiach, problémoch. Predstavujú vedomosti kognitívneho charakteru, napr. vedomosti z oblasti jednotlivých vyučovacích predmetov, oblastí vzdelávania. V kognitivizácii máme aj zručnosti v..., teda zručnosť vedieť využiť získané poznatky v rôznych oblastiach, v rôznych situáciách. Ide vlastne o praktické využitie vedomostí, schopnosť aplikácie poznatkov a vedomostí. Možno konštatovať, že kognitivizácia predstavuje celoživotnú prácu učiteľa na sebe samom.

Nonkognitívna oblasť

1. Základnou osobnostnou zložkou, ktorá je všeobecne ľudská a na učiteľa sa dá zvlášť aplikovať, sú citové charakteristiky osobnosti, teda emocionalizácia človeka. Rozlišujeme dve dimenzie: a) učiteľ, ktorý je emocionálne labilný, je neurotický, trpí poruchami emocionality, nemá dost dobré predpoklady robiť efektívneho učiteľa; b) zrelá emocionalita, o ktorej hovorí aj D. Goleman (1999), zrelá emocionálna vyváženosť znamená ovládať svoje emócie, city. Možno konštatovať, že druhou charakteristikou učiteľa všeobecne ako osobnosti je dobrá citová zrelosť, citové sebaovládanie. Tu môžeme konštatovať, že je to jedna z najdôležitejších zložiek.
2. Dalším osobnostným faktorom pre prácu učiteľa, pre jeho profesionálnu kompetenciu je jeho motivačný systém. Motivácia sa ukazuje ako jeden z najdôležitejších faktorov profesionálnej práce učiteľa. Motivačný systém učiteľa musíme skúmať od uspokojovania základných potrieb, podľa teórie A. H. Maslowa (1970), až do najvyšších úrovní motivácie, jeho seberealizácie, čím sa profesia učiteľa dostáva na úroveň saturácie najvyšších potrieb učiteľa a v prenosu na žiakov. Do motivačného systému, okrem pudov, inštinktov, potrieb, záujmov, patrí aj hodnotový systém. Vhodným hodnotovým zámerom učiteľa by malo byť, že za najvyššiu hodnotu svojho povolania považuje rozvoj osobnosti dieťaťa a seba. Pokiaľ táto kompetencia chýba, stráca sa u učiteľa kompetencia najvrchnejších motivačných mét, hodnotový systém. Aj preto je v základoch školskej reformy na Slovensku Tvorivo – humanistická výchova, teda dôraz na vzťahy, hodnoty, sebariadenie, motiváciu a tvorivosť. Učiteľ bez týchto vlastností len ťažko môže vychovať človeka motivovaného, hodnotovo pozitívneho, tvorivého.
3. Dalším základným osobnostným predpokladom je socializácia, sociálna kompetencia učiteľa. Do tohto systému osobnostných zložiek zahrnieme najmä to, aby učiteľ vedel komunikovať, aby vedel vychádzať s ľuďmi, aby vytváral dobré medziľudské vzťahy, aby rozumel deťom, aby deti rozumeli jemu. Možno konštatovať, že ide o širšie sociálne kompetencie. Sociálne kompetencie sú podmienené aj postojmi učiteľa k deťom, ku kolegom, rodičom. Akonáhle sú postoje nejakým spôsobom deformované, tak trpí celá socializácia. Učiteľ prístupuje k deťom s predsudkami, ktoré sa ťažko prekonávajú a sú brzdou v tom, aby kompetencie boli optimálne a maximálne.
4. Štvrtou základnou charakteristikou osobnosti učiteľa je autoregulácia. Autoregulácia je charakteristikou sebaovládania, sebareflexie, sebaovládania, seba-kontroly, disciplíny. Je to jedna z dôležitých osobnostných kompetencií učiteľa, zahŕňa organizáciu dňa, týždňa, života. Do autoregulácie patria dve významné zložky kompetencií učiteľa: a) aby zvládol, ovládal, kontroloval svoje inštinkty a pudy; b) aby zvládol tlaky, ktoré sú prezentované smerom k nemu zo sociálnych situácií.

5. Piatou charakteristikou kompetencie učiteľa je jeho kreativita. Dávame ju na vrchol spôsobilostí, alebo schopností učiteľskej profesie. Ak učiteľ nie je kreatívny, nevie si poradiť v rôznych situáciách, ktoré vznikajú počas práce s deťmi. Kreativita, tvořivosť, sa stáva vrcholnou kompetenciou učiteľa v osobnostných charakteristikách profesionálnych kompetencií. Snahou teórie, ale aj praxe prípravy učiteľov by malo byť, aby každý učiteľ bol schopný pracovať na úrovni kreatívneho sebavyjadrenia vo výchove a vo svojej práci.

Sebaregulácia

Prvou zložkou je tzv. kognitivizácia učiteľa alebo schopnosti, predpoklady, kompetencie kognitívneho spracovania situácií, udalostí, problémov. Do kognitivizácie učiteľa ako jeho predpokladu pre kompetencie by mali patriť tzv. metakognitívne zručnosti. Metakognitívne zručnosti sú tie, pomocou ktorých sa učiteľ dokáže učiť z vlastného poznávania, z vlastného učenia, z vlastných chýb. To znamená, mal by mať kompetenciu:

- Sledovať sám seba, čo robí na vyučovacej hodine, ako sa správa – sebamonitoring, sebazapozorovanie, zároveň sám sebe poskytuje väzbu o tom, čo vlastne na hodine robí.
- Pýtať sa, prečo práve to robí, napr. ako formuluje otázky, ako nonverbálne komunikuje. Túto druhú časť metakognitívnych zručností nazývame sebavyšetrenie, sebaapreskúmanie („selfexploring“).
- Tretou zručnosťou z hľadiska metakognitívnych zručností nazývame autoregulácia. To znamená, že na základe sebazapoznania a na základe sebavyšetrenia dokáže regulovať, upraviť a tvoriť nové správanie.

Záver

V reforme školstva sa na učiteľa kladú nároky, aby nebol len profesionálom v didaktike, v prenose informácií z učebníc a osnov do poznatkového systému žiakov, ale aby zároveň si všimol osobnosť žiaka. Tradičná škola pracuje s modelom „výkonového“ žiaka a tak boli nastavené aj kritériá hodnotenia učiteľa aj žiaka. V novom poňatí sa od učiteľa vyžadujú nielen teoretické znalosti a praktické zručnosti rozvíjania všetkých poznávacích funkcií, ale vyžaduje sa, aby bol partnerom, poradcom, facilitátorom žiakových schopností a jeho sebarealizácie. Najmä tvorba školského kurikula je priestorom, aby učiteľ uplatnil svoj individuálny prístup k žiakom, aby sa pokúsil naprojektovať taký obsah, ktorý by žiakov motivoval k učniu, poznávaniu, taký obsah, ktorý by umožnil učiteľovi nadviazať osobné vzťahy k žiakom. Len takto prenikne do ich mentálneho sveta, ktorý potom môže ovplyvňovať. Osobitne je to dôležité pri žiakoch zo znevýhodneného prostredia. O to sa snaží reforma školstva a bude veľmi záležať na podstatnom činiteľovi výchovy a vzdelávania – na učiteľovi, aby pochopil a realizoval svoje takpovediac nové poslanie.

Literatúra

- GAVORA, P.; MAREŠ, J. *Anglicko-slovenský slovník*. Bratislava : IRIS, 1996.
- GOLEMAN, D. *Emoční inteligence*. Praha : Columbus, 1997.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, I. *Slovník cudzích slov pre školu a prax*. Bratislava : SPN 1988.
- MASLOW, A. *Motivation and Personality*. New York : Harper, 1970.
- WALTEROVÁ, E. *Kurikulum: Proměny a trendy v mezinárodní perspektivě*. Brno : MU, 1994.